

УКРАЇНЬСКА ВИШИВКА ЯК ФЕНОМЕН НАЦІОНАЛЬНОЇ ХУДОЖНЬОЇ КУЛЬТУРИ

Кара-Васильєва Т. Історія української вишивки. –
К.: Мистецтво, 2008.-464с.:іл.

Поява фундаментальної праці доктора мистецтвознавства, члена-коресподента АМУ, заслуженого діяча мистецтв України Тетяни Кара-Васильєвої стала надзвичайною подією українській науці мистецтвознавстві зокрема. Автор цього, безперебільшення, монументального хронографу української вишивки, що у вигляді багатого ілюстрованого фоліанта на ґрунті глибокого аналізу історично-еволюційного процесу видтворює цілу картину розвитку цього унікального явища національної художньої культури від найдавніших часів.

Найвідоміша в Україні та поза її межами дослідниця української вишивки на основі багаторічних наукових пошуків і теоретичних узагальнень переконливо доводить, що корені цього феноменального в українській духовній і художній культурі явища сягають далеких праслов'янських часів IV–III тисячоліття. Так, на основі великої кількості археологічних та новітніх музеїних артефактів, маловідомих архівних документів, наукових і літературних писемних джерел, послуговуючись історико-генетичними художньо-порівняльним аналізом вишитих різномітними елементами водягу, житлатощу, які здавна застосовували місцеве населення для прикраслення свого побуту, звичаєвих обрядів та святкових церемоній, Т. Кара-Васильєва стверджує, що вишивка належить до однієї з найдавніших і найважливіших складових національної декоративної культури.

Висновок ученої ґрунтується на глибокому вивченніяк відомих, так і маловідомих у науці мистецьких пам'яток, які розглядає у розділі „З глибини віків”. Зокрема, на основі художньо-порівняльного аналізу виробів сарматських і скіфських племен, як, наприклад, знаменитої срібно-золоченої ритуальної „Гайманової чаші” (IV ст.), а також давньоруських графічних джерел – мініатюр, фрескових розписів храмів тощо із зображенням оздоблених елементів одягу чоловічих і жіночих постатей – автор простежує складний і неоднозначний шлях розвитку цього найпоширенішого виду національного традиційного мистецтва від часів його зародження до наших днів. Так, за достатньо обґрунтованим твердженням Т. Кара-Васильєвої, дізнаємося, що українська вишивка упродовж століть зазнавала як високих злетів, так і періодів занепаду. До такового виваженого висновку автор дійшла внаслідок багаторічної наполегливої праці, яка не припиняється від аспірантських часів.

Окрім численних науково-теоретичних статей, розвідок, енциклопедичних довідок, повідомлень, учена опублікувала ряд монографічних праць, кожна з них, як от „Полтавська народна вишивка” (1983), „Творці дивосвіту” (1984), „Сучасна українська вишивка” (1884), „Учитесь вишивати” (1988), „Українська сорочка” (1994), присвячена глибокому розкриттю художньої цінності як виду цілому, так і окремих типологічних груп української вишивки та її виражальних засобів.

У підрозділах книги-альбому „Українська народна вишивка” та „Український рушник” автор здійснило чітку систематизацію української вишивки за етнографічними ознаками. Так, завдяки ґрунтовному знанню виражальних засобів дослідниця на найкращих зразках народної творчості показує відмінність і в той же час наголошує на спільних рисах,

характерних в оздобленні одягу українців Карпат і Прикарпаття, Полісся і Середнього Подніпров'я, Поділля та Півдня України.

Розділ монографії „Золоте шитво Київської Русі” висвітлює складний і довгий шлях розвитку цього різномудистецтва вишивки. Уранній період візантійського середньовіччя Вселенською Церквою була сформована певна система художнього супроводу Божественної Літургії у вигляді коштовних церковних дорожок та ханобогатих хриз, які забезпечували звершення кожного з чинів Служби Божої та інших храмових обрядів і требних відправ. Тож поширення та утвердження християнства на давніх землях України-Русі проходило у нерозривному зв'язку з послідовним засвоєнням, творчим переосмисленням та поступовим розвитком усталених візантійсько-олітургійно-обрядової традиції обов'язкової службової відправи церковних хриз.

За твердженням Т. Кара-Васильєвої, Київська Русь, приєднавшись до Вселенської Церкви, прилучилась до християнської культури богослужіння у зеніті її „класичної завершеності” (с.11). Як речове підтвердження значного розвитку давньоруського і пізньосередньовічного літургійно-обрядового шитва авторка наводить коштовні ткані артефакти, знайдені при розкопках Софії Київської. Це монументальні за звучанням постаті Богоматері Оранти з двома архангелами та п'ятьма постатями, очевидно, деісних святих, обабіч, а також золотошитий (із Золочева біля Львова) оплічний фелон з нашитим на ньому багатоморфним апостольським чином. Прецизійне виконання, колористичне вирішення, динаміка постав і жестів оригінально трактованих священних образів засвідчують, підкреслює учена, своєрідність художніх пошуків давніх руських майстрів. Така широка творча манера була можливою веззаявності глибоких традицій, тобто на основі сформованих естетичних надбань. Саме на цьому наголошує Т. Кара-Васильєва – автор дослідження „Історія української вишивки”.

Новітньою сторінкою літописання української вишивки, є частина книги, присвячена дослідженню періоду особливо високого злету цього виду національного мистецтва у період Гетьманщини, що був зумовлений підвищенням серед заможних верств населення попитом на коштовно оздоблений золотим та срібним гаптуванням одяг. Порівнюючи прикрашені золотим шитвом сорочки, жіночі літніки, корсетки, жупани тощо з декорованими елементами одягу у живописних портретах окремих представників української шляхти, учена переконливо доводить, що упродовж XVII–XVIII ст. мистецтво української вишивки мало високо професійний характер. Найбільшими центрами того часного художнього вишивання, за дослідженням Т. Кара-Васильєвою, були жіночі монастирі, передусім Києва та Чернігова. Тут досить часто виконували замовлення за проектами, а той за безпосередньою участю відомих митців, наприклад знаменитого гравера Леонтія Тарасовича, Іоана Мирського та ін.

У книзі, поряд з глибоким художнім аналізом окремих творів, висвітленням основних технік гаптування („у прокол”, „єднабного шва”, „у прикріп”, „за картою”, „гаптування гладдю” та інших, що на сьогодні мають велике практичне значення), дослідницею на основі „прочитання епіграфіки” та вивчення великої кількості архівних документів і інших писемних джерел віднайдені імена невідомих до нашого часу майстринь, переважно черниць, руками, натхненням і скрупульозною працею яких, а часто й коштом, творилися шедеври церковного золотого і срібного шитва. Саме завдяки працям Т. Кара-Васильєвої дізнаємося, що серед них щедрою таланту та високою артистичністю виробів вирізнялися такі постаті, як мати гетьмана Івана Мазепи – ігуменя Києво-Вознесенського монастиря Марія-Магдалина; своячки гетьмана – Памфілія і Марія Мокієвські; сестра святителя Іоана Максимовича – ігуменя Чернігівського П'ятиницького монастиря Фотинія; Касюта, Ульяна, Огренця та Марія Гольшанська з Волині; галицька шляхтянка Катерина Копистинська і інші. Окремою сторінкою окреслено життя і творчість Олени Прахової, плащаниця якої, виготовлена для Володимирівського собору у Києві, є неперевершеним шедевром „срібного століття”.

На початку XX ст. в українській науці з'являються перші розвідки про церковне гаптування – І. Свенціцького, С. Таранушенка та П. Холодного, в 60-х роках про це пишеться у працях К. Берладіної, М. Новицької, Г. Логвина.

Глибокий, науково обґрунтований аналіз дослідження церковного шитва був підготовлений багаторічною працею Т.Кари-Васильєвої, результати якої висвітлені у двох попередніх ґрунтовних монографічних дослідженнях – “Літургійне шитво України XVII–XVIII ст. Іконографія, типологія, стилістика” (1995), та “Шедеври церковного шитва України (XII–XX століття)” (2000). У них розглядаються найрізноманітніші аспекти проблеми, починаючи від типології народної вишивки, художньо-порівняльного аналізу оригінальних творів професійних митців, означення основних типологічних груп церковного ґаптування аж до символічно-образної системи традиційних орнаментальних мотивів, сюжетних ліній та іконографічного репертуару літургійно-обрядових платів. Ученою поряд з аналізом стильових особливостей окремих творів окреслено і перше введено науковий обґіг коло іконографічних зображень, характерних для кожної з типологічних груп творів богослужбового призначення, доведено, що іконообраз, знак асоцет, зображені, скажімо, на “святих хризах” наприклад фігура Чесного Животворящого Хреста, “Тайна вечеря”, “Деїсис”, “Се Агнець Божий” та інші, є символічно-образним відтворенням окремих тайнодійств, звершуваних упродовж Пресвятої Літургії та інших церковних відправ.

Таким чином, уперше українській іконології творидекоративно-обрядового церковного мистецтва, передусім церковні ризи, їх декор (іконографія, орнамент, епіграфіка), підносяться на високий сакральний та естетичний рівень розглядаються як різноманітні з ікономалюванням, гравюрою, пластикою тощо вид християнського мистецтва, з тільки їм притаманним догматично-містичним тлумаченням, літургійно-обрядовим осмисленням та образно-символічним трактуванням.

Простежуючи розвиток художньо-стильових особливостей іконних зображень на золотих шитвах, учена переконливо обґрунтувала особливу вагомість творів літургійного шитва у системі церковного мистецтва, так би мовити, повернула літургійному шитву, зокрема декоративно-обрядовому мистецтву, належний йому високий статус у цілісній системі цінностей християнської естетики. Тож, “іконографічний метод”, запроваджений Н. Кондаковим та успішно розвинутий у дослідженнях його послідовників, у тому числі українських вчених М. Макаренка, І. Свенціцького, В. Дроздова, Д. Щербаківського, В. Свенціцької, М. Драгана, П. Жолтовського, Г. Логвина, Л. Міляєвої, В. Овсійчука та інших, присвячених вивченню творів християнського декоративного мистецтва, у працях Т.Кари-Васильєвої знав дальшого розвитку.

Здійснена вченею типологізація окремих груп та іконографічної програми, “лицевого шитва” золотого ґаптованих творів літургійно-обрядового призначення стала кардинальним поворотом у визначенні пріоритетних методів дослідження українського церковного мистецтва. Наприклад, виявлений Т.Кари-Васильєвою органічний взаємозв’язок кола сюжетів на “служебних” покрівцях і в оздобах з формою зображених на них священних потирів і дискосів спонукало автора цієї рецензії до новітнього бачення і поглибленого вивчення творів сакральної металевої пластики. Загалом теоретичні загальнення Т.Кари-Васильєвої стали методологічним підмурком для дослідників молодшої генерації.

Вважаємо необхідним ще раз наголосити, що багаторічна дослідницька праця Т.Кари-Васильєвої увінчалася фундаментальною (у сенсі історії теорії мистецтва) і монументальною (за осягненням історико-культурного пласту, формою і способом подачі) працею “Історія української вишивки”. Книга, яку колеги вживають називаючи “діамантовим вінцем” наукової діяльності вченої, вражає глибоким обґрунтованим аналізом та синтезичним загальненням історіографічних джерел, високим фаховим викладом вироблених дослідницею теоретичних засад та величезною кількістю досі маловідомого й зовсім невідомого графічного й речового ілюстративного матеріалу.

Особливої уваги та найвищої оцінки заслуговує словничок термінів, як відомо, – одна з найскладніших ділянок наукової роботи. Чітко сформульований про ілюстративне пояснення, розміщений наприкінці книги, не тільки суттєво доповнює величезний фактологічний матеріал, знайомлячи спеціалістів та широкого читача з маловідомими богословськими поняттями і мистецтвознавчими означеннями, а й полегшують прочитання книги.

Книга-альбом „Історія української вишивки” Т.Кари-Васильєвої побачила світ у видавництві „Мистецтво” 2008 року. Видання вирізняється вишуканим, виваженим добром та розміщенням ілюстрацій (макетів художнього оформлення А.Прибеги), високою поліграфією. Тож не дивно, що в X Всеукраїнському рейтингу „Книга року 2008” їй було присуджено диплом за перше місце в номінації „Візитівка”. Шкода, що через невисокий тираж, зумовлений національною програмою „Українська книга”, це фундаментальне дослідження приречено стати бібліографічною рідкістю, а відтак недоступним не тільки для широкого кола зацікавлених читачів, а й більшості фахівців – музейників, професійних художників та народних майстрів. Тому сподіваємося на появу нових праць ученої. Адже її роботи, у сенсі мистецтвознавчого осмислення проблеми, є наскрізь новітніми явищем наукового бачення історії української вишивки, а тому оцінені не тільки за значення дійсного місця таролічного унікального явища у формуванні інших видів українського декоративного мистецтва і національної духовної художньої культури загалом.

Софія БОНЬКОВСЬКА

кандидат мистецтвознавства, старший науковий співробітник
ІМФЕ ім. Т. Рильського НАН України.

НОВЕ СЛОВО У ШЕВЧЕНКОЗНАВСТВІ

Генералюк Л. Універсалізм Шевченка: Взаємодія літератури і мистецтва. –
К.: Наукова думка, 2008. – 544 с.

Шевченкознавство як інтегральна складова української гуманітаристики за два останні десятиліття відчутно змінило свою конфігурацію, а в її межах – проблемно-сміслове поле. Нових стимулів йому додав фундаментальний «поисл» – зняття табу на методологію досліджень з правом на суб'єктивізацію авторських поглядів як на постать Тараса Шевченка, так і на спеціальні питання його великої творчої спадщини. Від 1990-х років наукові спостереження над Шевченковим феноменом диференціюються з особливим прискоренням, загострюючи полярність суджень у розмовах про новаційні інтерпретаційні моделі розгляду конкретного творчо-біографічного матеріалу.

Ще й до сьогодні не вичерпано аргументів «за» і «проти» щодо індоктринованої Григорієм Грабовичем парадигми шевченкової «міфотворчості», деяких інших спроб уникнути канонізованих відчитувань біографії і творчого досвіду Шевченка – поета і художника. Активізації цього процесу додали й інші вчені з української діаспори, а серед них – Ярослав Розумний, Ася Гумецька, Богдан Рубчак,

Олег Ільницький, а найбільше Юрій Шевельов та Іван Фізер*. Автор сміливої наукової розвідки «Філософія чи філософія Тараса Шевченка?» І. Фізер вкотре нагадав колегам про можливість відкриття специфіки універсальної мови Шевченкових творів вприміж дисциплінарній стратегії дослідження. З того часу фронт дискусій над шевченкознавчою проблематикою

*Деякі з них опубліковано у вид.: Світи Тараса Шевченка. – Т. 1: Збірник статей до 175-річчя з дня народження поета / За ред. Л. М. Л. Залеської-Онишкевич, Л. Рудницького, Б. Певного, Т. Гунчака. – Нью-Йорк–Львів: Наукове товариство ім. Шевченка, 1991.